

*Завальська Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті окреслено принципи та методи лінгвопрагматичного аналізу політичного дискурсу. Узагальнено основні концепції щодо розвитку наукових парадигм у мовознавстві й визначено специфіку лінгвопрагматичного вивчення дискурсів різних типів. Репрезентовано методи лінгвопрагматичного дослідження й з'ясовано релевантність кожного щодо вивчення політичного дискурсу. Описано дискусійне питання існування лінгвопрагматичного методу та доведено доцільність використання дискурсивного й інтенційного видів аналізу в політичному дискурсі.

Ключові слова: лінгвопрагматичний підхід, наукова парадигма, дискурсивний аналіз, інтенційний аналіз, політичний дискурс.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Методологічні засади дослідження мовних одиниць пов'язані з розмежуванням магістральних підходів до вивчення мови, що отримали назву наукових парадигм. Традиційно заведено виокремлювати три основні наукові парадигми у мовознавстві: порівняльно-історичну, системно-структурну та антропоцентричну (або функціоналістську) [1, с. 8-9]. Парадигми не лише мають особливості підходу до аналізу мовних явищ, а й певну хронологічну визначеність. Історично першою є порівняльно-історична парадигма (XIX ст.), що пов'язана з вивченням спорідненості мов та має своїми досягненнями розроблення мовної типології (А. та Ф. Шлегелі, В. фон Гумбольдт), генеалогічної класифікації мов світу (поняття прамови, генетичної спорідненості, мовних сімей та груп), реконструкції прамови та давніх мов світу тощо. Системно-структурна парадигма обґрунтована в сосіорівській концепції з розрізненням мови та мовлення, синтагматики та парадигматики, змісту та значення й представлена в наукових розвідках із фонології (Працький лінгвістичний гурток), трансформаційній граматиці Н. Хомського, семасіології та граматичних теоріях (приміром, функціонально-семантичне поле О. В. Бондарка), що здебільшого охоплюють мовознавство початку і середини ХХ ст. Антропоцентрична наукова парадигма почала формуватися в кінці ХХ ст. і характеризується пріоритетною увагою до мовленнєвої діяльності людини, у вивченні не системи мови, а мовлення, наданні переваги вивченню комунікативної взаємодії й безпосередньо діяльності учасників цієї взаємодії, тобто дослідження людини як мовної особистості.

Однак О. Селіванова вважає антропоцентризм не парадигмою, а «методологічним принципом, згідно з яким людина розглядається як центр і найвища мета світобудови» [2, с. 38], а антропозорієнтований підхід називає функціональною (прагматичною) науковою парадигмою. Проте І. Сусов зазначає, що прагматичний поворот у мові означає, що в центрі уваги постає «жива мова в дії, у всьому різноманітті її функцій і соціально-функціональних варіантів. Абстрактний, ідеальний мовець

повинен був поступитися місцем конкретному, реальному мовцю, який здійснює свою діяльність зі спілкування кожного разу в нових умовах, у новому комунікативно-прагматичному просторі» [3, с. 25], при цьому лінгвопрагматика ґрунтується на принципах антропоцентризму та егоцентризму. На користь антропоцентричного трактування лінгвопрагматики свідчить і позиція Т. ван Дейка: «наша мета полягає в тому, щоб слухач зрозумів не лише *що* ми говоримо, а й також і *чому* ми це говоримо, тобто нам потрібно, щоб наше мовлення виконувало певну особливу функцію, а саме: ми бажаємо, щоб у результаті розуміння нашого повідомлення слухач спонукався або до змін своїх уявлень про світ (інформація), або до здійснення в цьому світі потрібних нам змін (прохання або наказ), або до очікування певних подій чи дій у майбутньому (обіцянка, попередження) [4, с. 292]. Ми вважаємо, що лінгвопрагматика як міждисциплінарна галузь мовознавчих досліджень сформувалася в межах антропоцентричної наукової парадигми, при цьому на перший план виходить діяльнісний підхід до мови. Актуальність статті зумовлена потребою окреслити методів дослідження політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті.

Мета статті – визначити лінгвопрагматичні проблеми дослідження політичного дискурсу. **Об'єкт** аналізу – лінгвопрагматичні методи вивчення дискурсивної діяльності носіїв мови, а **предмет** – український політичний дискурс.

Ступінь дослідження проблеми в науці. Для розуміння сутності лінгвопрагматики потрібно з'ясувати специфіку методологічного підходу, що актуалізований у межах цієї науки. Так, А. Маслова розрізняє когнітивно-функційний підхід до вивчення мовних явищ, коли розглядають зовнішнє середовище, в якому функціонує мовна система, а об'єктом дослідження виступає «світ свідомості, її структури», та комунікативно-функційний, коли зовнішнім середовищем є «сфера комунікації, спілкування через мову» [5, с. 15]. Лінгвопрагматика є втіленням другого підходу, бо вона пов'язана з виокремленням специфіки функціонування мовних одиниць у комунікативній взаємодії, що і зумовлює пріоритетне дослідження діяльності мовця та реципієнта. З огляду на це, дефініції лінгвопрагматики ґрунтуються на ситуативному, діяльнісному підході до мови. Г. Кенжебаліна наголошує, що метою лінгвопрагматики є вивчення «мови в контексті» – соціальному, ситуативному тощо, тобто вивчення мови як засобу комунікації [1, с. 15], здебільшого ототожнюючи комунікативну лінгвістику та лінгвопрагматику, хоч переважно розглядають останню як розділ комунікативної лінгвістики (М. Алефіренко, О. Селіванова та інші). С. Шабат-Савка вважає, що основу досліджень лінгвопрагматики «становлять використання і функціонування мовних знаків у процесі спілкування у взаємозв'язку з адресантно-адресатним континуумом, стосунками між комунікан-

тами, у контексті цілісної мовленнєвої ситуації – співвідношенням вербальних та невербальних засобів комунікації» [6, с. 20]. Наголошення на комунікативних аспектах у вивченні мовних одиниць зумовлено і тим, що лінгвопрагматику визначають як науку, що вивчає мову «не «саму в собі й для себе», а як засіб, що використовує людина у своїй діяльності» [5, с. 29]. Цей підхід охоплює і лінгвофілософське, і комунікативне трактування лінгвопрагматики. І. Самаріна щодо вивчення ПД пропонує визначення лінгвопрагматики як розділу прагматики, що «символізує нову наукову парадигму, що досліджує використання людьми природної мови як знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах конкретної ситуації спілкування на основі спеціальної системи правил, постулатів і стратегій» [7, с. 15]. Сюди узалежено питання, пов'язані з мовцем, реципієнтом, їхньою взаємодією у процесі комунікації, ситуацію спілкування, а також вибір мовних засобів для впливу на адресата.

Під час лінгвопрагматичних досліджень політичного дискурсу в центрі уваги науковців постають стратегії та тактики спілкування політиків (А. Башук, О. Дерпак, О. Іссерс, Л. Славова та інші), мовленнєві жанри політичної комунікації (О. Билінська, М. Діденко, Л. Стрій, О. Чорна та інші), політичний імідж політиків (К. Карасьова, Н. Петлюченко, Л. Славова та інші). Але методологія лінгвопрагматичних досліджень політичного дискурсу потребує уточнення й виструнчення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Лінгвопрагматика як окрема галузь мовознавства почала формуватися в середині минулого століття. Теоретичні засади цієї науки сформульовано у працях засновників лінгвопрагматики – Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Г. Грайса та інших, що отримали назву «теорії мовленнєвих актів» (далі – ТМА). ТМА пропонує нову модель комунікативної ситуації, у якій, крім традиційних компонентів – мовця, адресата, повідомлення, наявні ще й комунікативний намір (мета комунікативної взаємодії) та результат. Основні положення було викладено у програмній праці Дж. Остіна «How to do things words» («Слово як дія») [8]. У цій праці Дж. Остін звертає увагу на те, що не всі висловлення природної мови щось описують, стверджуючи або заперечуючи, тобто не всі є судженнями, є й окрема група висловлень, яка вже під час вимови становить певні дії – клятви, обіцянки, гарантії тощо. Назвавши подібні висловлення перформативними, Дж. Остін описує їх, пропонує власну типологію перформативних висловлень та визначає специфіку: перформативи характеризуються еквівакціональністю, еквітемпоральністю, верифікованістю, специфічною граматичною вираженістю та наявністю у мовця певних повноважень.

Загальне поняття мовленнєвого акту (далі – МА) було обґрунтовано у світлі нової методології, оскільки ТМА «постулює як основні одиниці людської комунікації, багатопланові за своєю структурою певні мовленнєві дії, що виступають як носії певних комунікативних завдань і скеровані на досягнення певних ефектів, що зазвичай розпізнаються за дією або емоційною реакцією адресата» [5, с. 50]. Основним об'єктом вивчення в ТМА стало висловлення, що трактувалося як таке, що реалізовано в трьох одномоментних фазах – локутивній, іллокутивній та перлокутивній, де перша становить акт матеріального втілення висловлення (вимова), друга – комунікативний намір мовця, а третя – очікуваний результат. Для лінгвопрагматики основний інтерес становлять іллокутивна та перлокутивна фази. Це цілком узгоджується з позицією Т. ван Дейка, який писав, що «дія має три фази: ментальний

стан (бажання, рішення, цілі, наміри – про їхню внутрішню структуру ми маємо туманне уявлення...), власне дію (фізичну) і наслідки цієї дії (передбачені або ні: певний стан, подію або процес» [4, с. 285]. Це стосується й мовленнєвої дії, яку втілює МА, зокрема перформативний.

Як галузь лінгвістики лінгвопрагматика послуговується комплексом методів. Ф. С. Бацевич виокремлює п'ять основних методів лінгвопрагматики [9, с. 37–41]:

1. Структурний аналіз, що полягає у вивченні компонентів, складників певного мовного явища і виник ще в межах системно-структурної наукової парадигми. Він реалізований у вигляді конкретних методик дистрибутивного аналізу, компонентного, трансформаційного, безпосередніх складників, серед яких у лінгвопрагматиці активно використовують компонентний і трансформаційний. Структурний аналіз має давню історію і зумовлений традиційним підходом до аналізу мовних явищ, проте обійтися без нього під час дослідження «мови в дії» практично неможливо, оскільки він спрямований на виявлення сутності цілісного мовного утворення через вивчення його окремих складників. О. Селіванова визначає структурний аналіз як такий, що слугує «пізнанню внутрішньої організації мови як системи із притаманними їй інваріантними елементами, що в мовленні співвідносяться з регламентованими конкретними реалізаціями» [2, с. 55], й у цьому значенні структурний аналіз є незамінним у лінгвопрагматиці;

2. Дискурс-аналіз, пов'язаний із виявом суб'єктивного чинника в спілкуванні, у вивченні насамперед спонтанної усної комунікативної взаємодії та різних типів дискурсів. Найпопулярнішими методиками дискурс-аналізу є конwersаційний аналіз та аналіз суміжних пар. Через термінологічні хитання у визначенні дискурсу, така ж ситуація спостерігається і з дискурс-аналізом, у межах якого розрізняють критичний дискурс-аналіз (Н. Феркло) та історичний дискурс-аналіз (Р. Водак). Критичний дискурс-аналіз «концептуалізує мову як форму соціальної практики» та покликаний продемонструвати, що мова і соціальна структура взаємовпливають одна на одну [10, с. 199]. На думку О. Селіванової, завданнями дискурс-аналізу є «дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкуванні), вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо» [2, с. 626–627]. І в цьому трактуванні дискурс-аналіз є основним методом дослідження ПД у лінгвопрагматичному аспекті, зокрема в межах КС і КТ;

3. Контент-аналіз передбачає кількісний опис комунікації, тобто певні підрахунки мовних одиниць, що функціонують у текстах і дискурсах, дають достатньо об'єктивні результати щодо елементарних мовних одиниць та особливостей їхньої семантики й функціонування в комунікативному процесі. Одиницями контент-аналізу є найменші компоненти текстів, у яких з'ясовують частотність і характер змінних (властивості категорій) [10, с. 94]. Переважно контент-аналіз використовують у дослідженнях масмедійної комунікації, що дає змогу простежити об'єктивні показники змін функціонування мовних одиниць у динаміці;

4. Трансакційний аналіз передбачає виокремлення трьох типів психологічних ролей, або еґо-станів (Дитина, Дорослий і Батько), що зумовлює відповідну мовленнєву поведінку особистості. Для «Дитини» характерно відверте вираження емоцій, невірніваженість, відкритість, захоплення ситуацією, відсутність критичності тощо [11]. Для «Батька» характерні такі риси мовленнєвої поведінки, як дидактизм, акцент на виховання, увага до помилок, вміння прийти на допомогу тощо. Для «Дорослого» характерна демонстрація раціональної мовленнєвої поведінки, аналіз власних і чужих вчинків, опертя на раціональне сприйняття світу тощо. Кожна мовна особистість обирає ту модель поведінки, яка їй вдається найрезультативнішою в певних умовах. Через це сутність трансакційного аналізу полягає у виявленні трансакцій – конкретних типів взаємодії між психологічними ролями, що обирають комуніканти;

5. Інтент-аналіз передбачає виявлення реальних намірів (інтенцій) комунікантів «за особливостями їх мовлення, комунікативної поведінки загалом із застосуванням спеціальних методик і прийомів аналізу живого мовлення» [9, с. 40]. Річ у тому, що традиційна лінгвістика вивчала те, що висловлено або написано, тобто результат мовленнєвої діяльності, а намір мовця, часто прихований, залишався поза увагою дослідників. У лінгвопрагматичній іллокутивна фаза, що відповідає на інтенцію мовця, є однією з найважливіших, тому її розглядають в різних аспектах. Так, С. Шабат-Савка визначає інтенцію як комунікативну категорію, що «репрезентує ментальний світ людини в синтаксично окреслених, модельно-релевантних реченнєвих реалізаціях» [6, с. 50], актуалізуючи синтаксичний аспект. Інтент-аналіз є пріоритетним методом дослідження ПК: на першому етапі визначають конкретний зміст тексту та очевидність його інтенційного плану, а на другому етапі – подають «експертну кваліфікацію інтенції, що лежить в основі аналізованого висловлення» – ця процедура отримала назву «техніка виявлення змістових інтенцій» [12, с. 42].

Щодо існування окремого прагматичного аналізу, зауважимо, що здебільшого не визнають існування такого окремого методу, який має охоплювати вивчення стратегій і тактик спілкування, аксіологічних аспектів комунікації, мовленнєвих жанрів, законів і правил спілкування тощо. Ф. Бацевич наголошує: «необхідно зазначити, що до цього часу методик і прийомів аналізу мови, властивих лише цьому методу, не створено, а тому говорити про наявність окремишого прагматичного методу аналізу мови на сучасному етапі розвитку лінгвістики ще зарано» [9, с. 41]. Проте потрібно вказати, що останнім часом з'являються наукові розвідки, де визначено метод прагматичного аналізу як окремий (Р. Ваврінчик, В. Пустовалова). Проте говорити про існування прагматичного аналізу як специфічного методу, на нашу думку, зарано. Для політичного дискурсу насамперед релевантним є дискурс-аналіз, що презентований методиками вивчення комунікативних ролей, типів комунікативної взаємодії та стратегій і тактик.

М. Гаврилова розглядає особливі методи дослідження, релевантні для аналізу ПК, узалежнюючи до них психологічний аналіз, мотиваційний аналіз та інтент-аналіз [13, с. 34–38]. Психологічний аналіз скеровано на виявлення особистісних характеристик політика через аналіз його промов, мотиваційний аналіз передбачає виявлення мотивів, наявних у політичних промовах, – це мотиви досягнення, відношення та влади, репрезентовані на вербальному рівні певними лексико-грама-

тичними одиницями; інтент-аналіз характеризується виявленням комунікативних намірів політиків. Ця типологія методів стосується політичного дискурсу загалом і не перебуває в колі лінгвістичної проблематики, проте останній метод активно використовується мовознавцями, хоч і сформульований та описаний психологами. Представники одеської лінгвістичної школи ставлять в центр уваги проблеми вивчення мовленнєвих жанрів у межах лінгвопрагматичного дослідження політичного дискурсу [14], що разом з аналізом комунікативних стратегій, тактик і ролей вважаємо найбільш перспективним.

Висновки та перспективи дослідження. Лінгвопрагматичний підхід у дослідженні політичного дискурсу зумовлює поєднання антропоцентризму й дискурсоцентризму щодо вивчення специфіки дискурсу, визначеного як вербальна репрезентація комунікативної ситуації з внутрішніми (текст) та зовнішніми (умови комунікації, учасники комунікативної взаємодії, комунікативна настанова та результат) конститuentами. Одним із різновидів дискурсу є політичний, що реалізує інституційне спілкування. Основними методами лінгвопрагматичного аналізу слугують дискурсивний, інтенційний, трансакційний, структурний і контент-аналіз. Для політичного дискурсу релевантними є інтенційний і дискурсивний види аналізу. Перспективи дослідження полягають у розробленні нових методів і прийомів дослідження політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті.

Література:

1. Кенжебалина Г.Н. Лінгвопрагматика : учебное пособие для студентов и магистрантов филологических. Павлодар : Кереку, 2012. 121 с.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
3. Сусов И.П. Лінгвистическая прагматика. Винница : Нова книга, 2009. 272 с.
4. Дейк Т.А. Вопросы прагматики текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1978. Вып. 8. Лінгвістика текста. С. 259–336.
5. Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику : учебн. пособие. Москва : Флинта; Наука, 2008. 152 с.
6. Шабат-Савка С.Т. Роль антропоцентричного фактора у моделюванні діалогічних ситуацій. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Вип. 13. Донецьк : Дон НУ, 2005. С. 360–364.
7. Самарина И.В. Коммуникативные стратегии «создание круга чужих» и «создание круга своих» в политической коммуникации (прагмалингвистический аспект) : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 теория языка. Ростов-на-Дону, 2006. 158 с.
8. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. XVII. С. 22–129.
9. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
10. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса. Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. 356 с.
11. Берн Э. Люди, которые играют в игры. *Игры, в которые играют люди*. Москва : ЭКСМО, 2008. 576 с.
12. Слово в действии : Интент-анализ политического дискурса : / под ред. Т.Н. Ушаковой, Н.Д. Павловой. Санкт Петербург : Алетейя, 2000. 316 с.
13. Гаврилова М.В. Методы и методики исследования политической коммуникации : учебн. пособие. Санкт Петербург : Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2008. 92 с.
14. Кондратенко Н.В., Стрий Л.І., Билінська О.С. Лінгвопрагматика політичного дискурсу : монографія. Одеса : Астропринт, 2019. 236 с.

Завальская Л. В. Основные принципы лингвопрагматического анализа политического дискурса

Аннотация. В статье описаны принципы и методы лингвопрагматического анализа политического дискурса. Очерчены основные концепции эволюции научных парадигм в языкознании и определена специфика лингвопрагматического изучения дискурсов различных типов. Представлены методы лингвопрагматического исследования и выявлена релевантность каждого в аспекте изучения политического дискурса. Рассмотрен дискуссионный вопрос существования лингвопрагматического метода и доказана целесообразность использования дискурсивного и интенционального видов анализа в политическом дискурсе.

Ключевые слова: лингвопрагматический подход, научная парадигма, дискурсивный анализ, интенциональный анализ, политический дискурс.

Zavalskaya L. Basic principles of linguistic and pragmatic analysis of political discourse

Summary. The article outlines the principles and methods of linguistic and pragmatic analysis of political discourse. The main concepts concerning the development of scientific paradigms in linguistics are generalized and the specifics of linguopragmatic study of discourses of various types are determined. The methods of lingual-pragmatic research are presented and the relevance of each person is studied in relation to the study of political discourse. The disputable issue of the existence of the linguistic and pragmatic method is described and the expediency of using discursive and intentional types of analysis in political discourse has been proved.

Key words: linguopragmatic approach, scientific paradigm, discursive analysis, intensional analysis, political discourse.